

*Палій О. М.,
асистент кафедри філософії
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КАТЕГОРІЙ МОЖЛИВОСТІ ТА ДІЙСНОСТІ В ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історії виникнення та розвитку категорій дійсності і можливості як категорій філософії права. Автор вважає, що з допомогою даних категорій можливо повніше пізнати сутність та механізми розвитку правових явищ і більш успішно вирішувати багато проблем у сфері правозастосування.

Ключові слова: категорії, можливість, дійсність, сутність, правозастосування.

Постановка проблеми. Категорії – це такі сходинки, якими людина сходить до конкретного пізнання об'єктивної дійсності, що дозволяє нам діяти відповідно до природи речей оточуючої нас дійсності.

Категорії розкривають єдність форм буття, пізнання і людської діяльності. Вони можуть влітисся в принципи, закони мислення і діяльності, за допомогою яких предмет можна осягнути та осмислити. Вони є об'єктивними формами, котрі одночасно виступають як форми і закони суб'єктивної діяльності, тобто практики й пізнання. Категорії мислення виступають як такі універсальні поняття, які дають можливість людині мислити, рухатися за формою речей, осягати спосіб формування, реального функціонування предметів та явищ [1, с. 82].

Сьогодні, як ніколи, актуальне питання про розробку категоріального базису фундаментальних теоретичних досліджень у галузі юриспруденції, оскільки правова система України знаходиться все ще на стадії становлення і тут важко обійтися без філософського рівня аналізу сучасного стану та майбутніх змін.

У зв'язку з цим хотілося б розглянути категорії можливості та дійсності як категорії філософії права. Ця необхідність пов'язана, насамперед, з розширенням предметної сфери філософії права, зокрема, із збільшенням уваги до юридичних практик, до проблеми ефективності права в процесах його застосування, реалізації. Чому можливості, що, здавалося б, відкриваються знову прийнятими нормами права, не використовуються в дійсності? Чому низька результативність окремих діючих норм? Чому деякі норми активізують такі можливості, які не були передбачені законодавцем? Відповіді на ці та багато інших питань передбачають погляд на саму сутність права через призму названих категорій.

З огляду на проблеми застосування норм права дані категорії набувають особливої важливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковані рішення даної проблеми. Проблему категорій можливості та дійсності аналізували у своїх роботах Г.В.Ф. Гегель, Ф. Енгельс, І.О. Ільїн, Д.А. Керімов, К. Маркс та інші автори. Однак багато питань залишилися не вирішеними.

За допомогою даних категорій ми б хотіли розглянути проблему ефективності права, зокрема, в процесах правозастосування. Але спочатку варто звернутися до питання про категорії можливості та дійсності в історії філософії права, що, власне, і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш значних учень в історії правової думки і також найбільш важливих при розгляді даної проблематики є філософія права Г.В.Ф. Гегеля. Філософ порушує питання про можливість та дійсність уже

при визначенні предмета філософії права: «Філософська наука про право має своїм предметом ідею права – поняття та його здійснення» [2, с. 59].

«Поняття і його здійснення – дві сторони, різні і єдині, як душа і тіло. Тіло являє собою те ж життя, що й душа, проте їх можна назвати роздільними. Душа без тіла не була б чимось живим, так само й навпаки. Таким чином, наявне буття поняття є його тіло, слухняне, подібно до останнього, душі, яка його створила. Насіння має дерево в собі й містить усю його силу, хоча воно ще не є деревом. Дерево цілком відповідає простому образу насіння. Якщо тіло не відповідає душі, то воно щось жалюгідне. Єдність наявного буття і поняття, тіла і душі, є ідея. Вона не тільки гармонія, але повне їхнє взаємопроникнення. Не живе те, що якимось чином не є ідеєю. Ідея права є свобода, й істинне її розуміння досягається лише тоді, коли вона пізнається в її понятті й наявному бутті цього поняття» [2, с. 59].

Згідно з таким принципом визначається і життя правової системи в цілому: право, якщо не здійснюється або здійснюється спотворено, – уже не відповідає своїй природі й тому вважається недійсним.

Навколо відомої тези Г.В.Ф. Гегеля «Що розумне, те дійсне; і що дійсне, те розумне» [2, с. 53] і обертається вся філософсько-правова проблематика дослідника. Оскільки завданням філософії є осягнення (пізнання) розумного, то й завданням філософії права є пізнання того, що є, тобто розумного. Філософ ставив перед собою завдання, що полягає у тому, щоб «осягнути й показати державу як щось розумне в собі. Як філософський твір воно повинно бути якнайдалі від того, щоб конструювати державу такою, якою вона має бути; повчання, яке в ньому міститься, не може бути спрямоване на те, щоб повчати державу, якою вона повинна бути; його мета лише показати, як держава, цей моральний універсум, повинна бути пізнаною» [2, с. 54–55].

Так, за Г.В.Ф. Гегелем, те, що є – розумне, а те, що не розумне – недійсне, недостовірне, випадкове. Однак філософ розрізняв дійсність і просте існування, до якого можуть входити явища випадкові й нерозумні. Беручи до уваги дане положення, відзначимо, що й уся існуюча система права повинна розглядатися з точки зору її пізнання і застосування.

На одному з аспектів взаємодії категорій можливості й дійсності зауважив також Ф. Енгельс. Говорячи про роль мінливості, різноманітності взаємодіючих елементів у системі, яка розвивається, Ф. Енгельс відзначав, що стан спокою, рівноваги завжди тимчасовий, але наявність реальної можливості прийти в такий стан рівноваги «є необхідною умовою життя» [3, с. 561].

Оскільки гармонізація, досягнення стійкої рівноваги правових відносин у суспільстві – головна функція права, то дану думку Ф. Енгельса можна продовжити так: якщо стан рівноваги, гармонії прав і обов'язків, свобод і обов'язків їх обмежуючих – реальна, здійсненна (хай не здійснена) можливість у суспільстві – це означає, що право в цьому суспільстві живе.

Варто звернути увагу на аспект взаємодії даних категорій, запропонований І.О. Ільїним, який пов'язав категорію «можли-

вість» з такими поняттями, як «суб'єктивне право», «правочинність» тощо. «Право завжди вказує людині на те, що «можна» і на те, чого їй «не можна», і на те, що вона «зобов'язана» робити. При цьому, говорячи про «можливість» («можна») і «неможливість» («не можна»), слід мати на увазі не тілесну або душевну здатність людини: право не в змозі збільшувати або зменшувати дари природи, дані людині (наприклад, мускульну силу, здоров'я, талант) або придбані ним уміння. Правове «можна» слід розуміти в сенсі «дозволено, надано, а правове «не можна» – у сенсі «заборонено» [4, с. 85].

І.О. Ільїн робить висновок, що право здійснює своє призначення за допомогою встановлення дозволів, заборон і повелінь. Іншими словами, право окреслює межі можливого і неможливого в поведінці людей.

У статті «Про співвідношення дійсності й можливості в праві» В.М. Баранов, В.Б. Першин і І.В. Першина підкреслюють багаторівневий процес розвитку права. Указують, що в правовому бутті виділяються сфери правотворчості й правореалізації, які, у свою чергу, є також і самостійними етапами в розвитку права. На кожному з них можливість і дійсність отримують своє конкретне, специфічне вираження і співвідношення. Правостворююча можливість перетворюється діяльністю правоустановлювача в позитивно-правову дійсність. Правореалізаційна можливість діяльності суб'єктів права перетворюється у соціально-правову дійсність, що характеризується здійсненням правових цілей та інтересів. Процес розвитку права і його дії містять у собі безліч змінюючих один одного станів. Кожний новий перехід з одного якісного стану в інший представляє собою перетворення можливості в дійсність [5, с. 185].

Далі докладніше зупинимося на висвітленні точки зору Д.А. Керімова, оскільки вона, на наш погляд, досить адекватно відображає сучасний рівень дослідження проблеми.

Саме Д.А. Керімов здійснив спробу філософського аналізу категорій можливості й дійсності в праві і вважав, що за допомогою даних категорій можна пізнати сутність правових явищ, і що, розгляд цих категорій, зокрема, сприяє пізнанню, передбаченню, прогнозуванню та плануванню основних напрямків ефективного впливу права на прогресивний громадський рух [6, с. 345].

Д.А. Керімов приділяє увагу проблемі здійсненості норм права, і під дійсністю (у вузькому сенсі) розуміє лише сукупність норм, які реалізуються практично.

Можливість, за Д.А. Керімовим, – це прихована потенція соціальної дійсності. При цьому автор розрізняє можливість створення тієї чи іншої правової норми й можливість її здійснення.

Учений відносить до соціальної дійсності не тільки необхідні й закономірні, а й випадкові, не закономірні моменти явищ, і вважає, що якби дійсність включала в себе тільки необхідність, то вона прийняла б вигляд (фатальної) неминучості й роль суб'єктивного фактора не мала б ніякого значення (впливу).

Д.А. Керімов виділяє різні за ступенем здійсненості види можливостей у праві, а саме: реальні, абстрактні й формальні.

Він говорить і про те, що «...не всяка реальна й конкретна можливість є водночас необхідною. Такою виступає лише можливість, яка відображає закономірну тенденцію розвитку соціальної дійсності. По суті, ефективність дії права є не інакше, як ступінь реалізованості необхідної правової можливості [6, с. 351].

Велика заслуга вченого полягає в демонстрації того, що можливість не перетворюється на дійсність сама собою, а для цього потрібна сукупність наступних обставин: «а) дія визна-

чених об'єктивних закономірностей; б) наявність сприятливих об'єктивних та суб'єктивних умов; в) відбір саме тієї правової можливості, яка найбільше відповідає потребам суспільного розвитку; г) зрілість правової можливості для її практичної реалізації; д) практична діяльність у правотворчій та правореалізуючій сфері» [6, с. 353]. Як бачимо, Д.А. Керімов розглядає не тільки обставини здійсненості правової можливості, а й умови прийняття цієї можливості.

До заслуг автора відносимо також розгляд зв'язку категорій можливості й дійсності з категоріями необхідності й випадковості. Д.А. Керімов вказує, що необхідність розвитку об'єктивної дійсності, проявляючись у формі випадковості, може породити також можливість, які не обов'язково перейдуть у стан дійсних. У цьому випадку подія, настання якої очікується або передбачається, є тільки можливою, але не необхідною. Однак та ж необхідність, передаючи внутрішню тенденцію розвитку об'єктивної дійсності, породжує можливість, які з необхідності перетворюються на дійсність. У цьому випадку подія, яка повинна відбутися, є не тільки можливою, але й необхідною [6, с. 358].

Д.А. Керімов вважав, що за допомогою категорії вірогідності можна характеризувати «параметри» можливості, фіксувати наявність ступенів її здійсненості. Процес переходу від абстрактної до конкретної правової можливості є процес наростання тих умов та причин, які збільшують вірогідність її реалізації.

Отже, Д.А. Керімов дав визначення правової можливості й дійсності, розглянув співвідношення можливості й дійсності в праві, вказав на необхідність наявності певних обставин (умов), що сприяють перетворенню можливості в дійсність. Однак даний аналіз вимагає подальшого розвитку. Д.А. Керімов не розкриває повною мірою всього різноманіття граней дійсності та можливості. Якщо під правовою дійсністю у вузькому сенсі він розуміє лише ту сукупність норм, яка реалізується в правовому житті суспільства, то як визначити дійсність у більш широкому сенсі і як ці дійсності співвідносяться між собою (який зв'язок між ними)?

Не розглянута також проблема якості реалізації норм права. Чи можемо ми відносити до правової дійсності правові норми, які начебто й здійснилися, але це здійснення є спотвореним, не відповідає сутності норми. Відповіді на ці та багато інших питань ми у поглядах Д.А. Керімова, на жаль, не знаходимо. Тому необхідний подальший аналіз категорій правової можливості та правової дійсності.

Тут, перш за все, треба зазначити, що справжнє знання про об'єкт (правову норму, зокрема) ще не гарантує нам дійсності самого об'єкта, відбитого мисленням, оскільки об'єкт пізнання часто буває дійсним лише зовні. Під його зовнішньою дійсністю розуміється його формальна належність до матеріального світу, буття. Дійсність же самого предмета – це його власна внутрішня визначеність і водночас «проявленість» внутрішнього в зовнішньому [1, с. 300].

«Зовнішня правова дійсність» вміщує в собі різного типу правові можливості: це ще нерозвинені можливості, які знаходяться на початковому етапі свого розвитку; це ілюзорні можливості, які дорівнюють (тотожні) неможливості взагалі; але це також можливості дійсні, здійснені, які досягли свого повного дозрівання. Іншими словами, до правової дійсності ми відносимо можливості, які знаходяться на різних етапах свого розвитку.

Говорячи про дійсність як про здійсненість, ми розуміємо й відносимо до неї можливості, які здійснилися, можливості, які знайшли своє втілення в бутті. Проте недостатньо просто сказати, що правові можливості втілюються, стали дійсними.

Тут потрібно звернути увагу на якісний критерій здійсненості правових можливостей.

Як відомо, як право в цілому, так і кожна норма права зокрема, мають певний сенс (зміст) і правозастосовчому органу необхідно, по-перше, зрозуміти цей зміст і, по-друге, правильно застосувати його.

Підбиваючи підсумки щодо розглянутих концепцій, потрібно виділити їх основний позитивний зміст, який дозволяє стверджувати, що правові можливості, які породжують конкретні явища, що розвинулися до рівня дійсних. Важливо не тільки те, які вони самі по собі або якими представляють їх самі суб'єкти права, а те, наскільки повно вони втілюють загальну природу права як такого, його родову сутність, «ідею». Тільки в цьому випадку дійсність як здійсненість в кінцевому результаті збігається з дійсністю як буттям [1, с. 307].

Перехід правової можливості в дійсність не відбувається автоматично. Кожна можливість повинна пройти певні стадії розвитку перед тим, як стати розвинутою, дійсною можливістю. Для такого розвитку необхідна наявність сприятливих умов. При цьому важливо враховувати не тільки об'єктивні можливості та закономірності, але й суб'єктивні.

Висновки. На наш погляд, у всіх зазначених вище концепціях аналізується об'єктивний зміст правових норм, об'єктивний погляд на сам процес їх реалізації, в тому числі і на процес правозастосування. Однак, існує й інший ракурс розгляду процесу здійснення правових можливостей. Він пов'язаний з характером міжсуб'єктних відносин, які при цьому мають місце й теж впливають на динаміку взаємозв'язків можливості й дійсності у функціонуванні права. Але це вже предмет особливого розгляду, пов'язаного із сучасним етапом розвитку обговорюваних нами категорій філософії права.

Література:

1. Диалектическая логика: Категории сферы сущности и целостности / [А.А. Сорокин, Ж.М. Абдильдин, А.А. Хамидов и др.]; под ред. Ж.М. Абдильдина. – Алма – Ата : Наука, 1987. – 544 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель; под ред. Д.А. Керимова и В.С. Нерсесянца, авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянца. – М. : Мысль, 1990. – 524 [2] с.
3. Маркс К. Сочинения : в 50-ти т. – Т. 20 / К.Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1961. – 827 с.
4. Ильин И.А. Собрание сочинений : в 10-ти т. – Т. 4 / И.А. Ильин; Сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы. – М. : Русская книга, 1994. – 624 с.
5. Баранов В.М. О соотношении действительности и возможности в праве : [міжнародний часопис] / В.М. Баранов, В.Б. Першин, И.В. Першина. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 181–186.
6. Керимов Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.

Палий О. Н. История развития категорий возможности и действительности в философии права.

Аннотация. Статья посвящена исследованию истории возникновения и развития категорий действительности и возможности как категорий философии права. Автор считает, что с помощью данных категорий возможно полнее познать сущность и механизмы развития правовых явлений и более успешно решать многие проблемы в сфере правоприменения.

Ключевые слова: категории, возможность, действительность, сущность, правоприменение.

Paliy O. Development history of the possibility and reality categories in legal philosophy.

Summary. The article is devoted to investigation of the occurrence and development history of categories of reality and possibility as the categories of legal philosophy. The author believes that these categories may help better know the essence and mechanisms of development of legal phenomena and solve many problems in the area of enforcement more successfully.

Key words: categories, possibility, reality, essence, law enforcement.